

Олена Вдовина

ДО ПИТАННЯ ПРО ДІАЛОГ МІЖ ДОСЛІДНИКАМИ УКРАЇНСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ РОБОТИ

У цьому есеї йдеться про потребу діалогу та міждисциплінарного підходу до студій українського Середньовіччя, що впливає з обмежень та специфіки розгляду кожною дисципліною свого предмета, наприклад історією та філософією. Висловлюються міркування про способи забезпечення якості та належного рівня зокрема філософських досліджень киеворуської доби, а також можливі нові ініціативи у цьому напрямку.

Ключові слова: українське Середньовіччя, історія та філософія, філософські дослідження, професійні стандарти, діалог.

Слухаючи лекції та виступи кількарічної давнини провідних українських істориків-дослідників киеворуського та ранньомодерного періоду, я з подивом виявила, скільки багато філософських запитань вони наразі розглядають.

О. Толочко стверджує, що академічна історія повинна ставити більше запитань, ніж давати відповідей; критично ставитися до джерел; розуміти власні межі і визнати, що певних речей про минуле ми не можемо знати тощо. Також цікаво, що він надзвичайно цінує археологію, причому не як допоміжну історичну дисципліну, а таку, що має справу з артефактами минулого, з тим, що, мовляв, точно було, бо воно ось тут, перед нами, це не можна заперечити, і велике запитання, чи археологи самі повинні ці артефакти інтерпретувати, чи історики повинні

їм «розповіді», що вони там накопили¹. У цьому контексті історик мислиться як теоретик, який має справу з узагальненнями, хоча, звісно, базованими на історичних джерелах. Тому дещо дивним видається той факт, що у полеміці з Н. Нікітенко та істориками, які захищають нове датування Софії Київської², він в основному критикує ігнорування нею писемних джерел зі згадками про собор, хоча, по-перше, сам пише у новій книзі, що «Повість временних літ» та інші літописи не можуть бути надійним джерелом³, а по-друге, у статті, яку я прочитала, жодним чином не спростовує, навіть не згадує дослідження графіті і не заперечує інтерпретації програми фрескового розпису, проведених Н. Нікітенко та В. Корнієнком, на яких, власне, базується нове датування. Хоча саме ці артефакти, як мені здається, мали б найперше зацікавити історика, і якщо фаховість дослідження графіті та фресок не викликає сумніву, то й називати колег «дилетантами» не варто⁴. Принаймні логіка аргументу потребує прояснення. До того ж, хоча О. Толочко риторично запитує: «Як ми дійшли до такого стану?», але, з погляду філософа, сама тенденція до абсолютизації матеріальних пам'яток і критичного

¹ Обговорення книги Олексія Толочка «Очерки начальной Руси» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=ZilwmxqJlc0> (дата звернення: 9.03.2017). — Назва з екрана.

² *Никитенко Н.Н.* Древнейшие граффити Софии Киевской и время ее создания [Текст] : [монографія]. — Нац. акад. наук України, Ин-т укр. археологии и источниковедения им. М. С. Грушевского. — К. : Мошак М.І., 2012. — 231 с.; *Никитенко Н.М., Корнієнко В.В.* Уславлення родини Володимира Великого у фресках княжих хорів Софії Київської // *Із Києва по всій Русі: збірник матеріалів наукової богословсько-історичної конференції, присвяч. 1025-літтю Хрещення Київської Русі-України.* К.: Київська православна богословська академія, 2013. — С.152–168.

³ *Толочко А.П.* *Очерки начальной руси.* — Киев; Санкт-Петербург: Лаурус, 2015. — 336 с.

⁴ *Толочко О.П.* Код Нікітенко з маятником [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/History/NewDating/StSophiaKyiv/CodeNikitenko.html> (дата звернення: 9.03.2017). — Назва з екрана.

ставлення до писемних джерел зближує ці два підходи набагато більше, аніж хотіли б того обидві групи.

Н. Яковенко, читаючи лекцію про ранньомодерний період історії України, зокрема говорячи про Богдана Хмельницького з надзвичайно цікавими деталями, водночас уникнула запитання про значення цієї історичної постаті, просто відповівши, що вона не оперує такими поняттями, що це філософи беруть ідеї зі стелі, тоді як історик, для того щоб сказати, що ідея поширилася, повинен конкретно довести на джерелах, хто кому і коли це сказав⁵. При всій повазі до конкретно-історичного академічного дослідження треба зауважити, що якщо професійні історики втікають від цих запитань, то створюється дуже зручний вакуум для різних псевдонауковців, ідеологів-маніпуляторів суспільною думкою, або ж люди залишаються сам-на сам із незрозумілими джерелами чи фактами, до яких, зрештою, втрачають інтерес. Як афористично висловився Марк Твен, класичні твори — це тексти, якими всі захоплюються, але ніхто не читає. Натомість інтерпретація текстів — це не така вже «виссана з пальця» справа, як вважають деякі історики. Можна погодитися, що необхідним елементом мусить бути ґрунтовна текстологічна робота, але переосмислення з погляду сучасної доби та значення певного тексту не є чимсь надуманим: відповідаючи на запитання про значення певного феномену, ми повинні не тільки розглядати його у синхронії, що роблять історики, але й у діахронії, адже значення видно у перспективі, і значення-для-них тоді могло дуже відрізнятися від або й бути протилежним до значення-для-нас, і філософська перспектива тут була б зовсім не зайвою. Власне, саме з діахронічного погляду, на моє переконання, ми можемо говорити про філософію, філософську думку чи філософські ідеї в культурі Київської Русі. Як вдало зазна-

⁵ Лекція Наталі Яковенко «Україна у складі Великого князівства литовського та Речі Посполитої» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=HqDv7r-RJIM> (дата звернення: 9.03.2017). — Назва з екрана.

чив В. Горський, «критерієм залучення до орбіти історико-філософського дослідження і визначення відповідно значення того чи іншого тексту є не належність його автора до спільноти філософів і не філософська мова тексту, а та роль, яку відіграє декларована в тексті ідея в історії філософії (генетичний аспект) чи історії культури (функціональний)»⁶. Відповідно, несприйняття цього підходу постійно породжує потреби знову повертатися до дискусії, чи була філософія у Київській Русі⁷.

Філософія, на відміну від так помисленої історії, не втікає від запитань про значення і сенс певних подій чи особистостей. І це не тому, що філософи не читають першоджерел і люблять брати міркування «зі стелі». Це сфера знання (байдуже, називати її наукою чи не наукою), яка задовольняє споконвічне і незмінне бажання людини бачити сенс і свого буття, і своєї діяльності, і окремих подій у цьому житті. (Уявімо, що ми б ніколи не говорили про значення Тараса Шевченка для українців тієї епохи та для сьогодення, переосмислюючи його у світлі подій новітньої історії, а просто б відтворили у найменших історичних деталях його щоденний побут, усі факти біографії, коли який вірш був написаний... У моєму розумінні, 90% цінності таких студій була б втрачена, бо виникає просте у своїй наївності запитання: «Ну то й що?».) Зокрема, філософія розмірковує і про засади інших наук, про природу та значення наукового знання, адже без розуміння, для чого ми щось досліджуємо, яке це має значення для сьогодення чи прийдешнього, ми не тільки втрачаємо мотивацію і розуміння смислових основ нашої діяльності, але й можемо перетворити її на небезпечну зброю, якою скористаються всупереч добрим намірам дослідників. (До речі, багато батьків і в Україні, і за кордоном все більше розглядають

⁶ Горський В.С. Структура простору історико-філософського дослідження // Біла джерел: Нариси з історії філософської культури України. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — С. 23.

⁷ Мильков В.В. Была ли философия в Древней Руси? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://iphras.ru/milkov.htm>

альтернативні школі методи навчання, наприклад навчання на дому, або *homeschooling*, саме через те, що бачать суть освіти не в передачі якогось набору фактів, якими можна жонглювати, а в розумінні засадничих завдань освіти як закладення світогляду, навчання способу думання, виховання критичного мислення і т. ін.⁸). Н. Яковенко починає говорити про ці проблеми, коли стикається з потребою підготувати рекомендації для нової програми та шкільного підручника з історії. Тут якнайдоречнішими постають філософські запитання про те, якими ми хочемо бачити наступне покоління наших громадян, наше майбутнє суспільство, як досягнути суспільної злагоди тощо⁹. Вибираючи факти і цінності, ми тим самим не можемо не відповісти на запитання, чому вони були більш важливими, аніж інші, які залишилися у «сфері забуття»¹⁰, як писав В. Горський. Відповідно, якщо фахові історики залишають часто ці запитання поза межами свого дискурсу чи принаймні без чітких відповідей, ми повинні визнати, що філософи повинні на них відповідати, адже на це є запит. Тому історики не можуть дивитися на філософів зверхньо і не ставитися серйозно до їхніх праць, як це спостерігаємо зараз. На мою думку, ми мусимо просто говорити про певні мінімальні професійні стандарти, які дозволяють людям «увійти» у фахове коло, де має значення не те, хто цим займається — історик чи філософ, — а те, як цим займаються, визнаючи комплементарність та інтердисциплінарний підхід до медієвістики як найбільш вда-

⁸ Див., наприклад: *Wise Bauer, S., Wise, J. The Well-Trained Mind: A Guide to Classical Education at Home.* — N.Y. — London, 2004. 832 p.; *Topping, R.N.S. The Case for Catholic Education: Why Parents, Teachers, and Politicians Should Reclaim the Principles of Catholic Pedagogy.* — Angelico Press, 2015. — 118 p.

⁹ Наталя Яковенко про Підручник з історії України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=k20qO_2zcbE (дата звернення: 9.03.2017). — Назва з екрана.

¹⁰ *Горський В. С. Україна поза межами можливого (як творяться міфологеми) // Біля джерел: Нариси з історії філософської культури України.* — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — С. 58.

лий, оскільки зусиллями одного цеху про таку віддалену епоху ми, мабуть, не зможемо дізнатися багато.

У світлі цих міркувань, продуктивною була б розмова про те, чи варто заохочувати студентів/докторантів писати історико-філософські праці про Київську Русь, і якщо так, то як це потрібно робити. Грунтуючися на власному досвіді та адресуючи дані вимоги найперше до себе, вважаю, що нам слід:

- підвищити джерелознавчу обізнаність: спробувати працювати з рукописами або принаймні піти на них подивитися і знати, де що зберігається (із залученням палеографів, яких можна запросити на конференцію чи гостьову лекцію, семінар, майстерню (workshop) тощо);

- більше дізнаватися про церковнослов'янську, давньоруську мови та практикувати переклад фрагментів текстів;

- вивчати класичні мови (якщо факультети, які готують філософів, все ще вважають це не обов'язковим, то потрібно займатися самоосвітою із залученням фахівців, які люб'язно погодяться в цьому допомогти);

- знати англійську та читати ще хоча б двома слов'янськими та однією європейською мовами;

- як наголошував С. Бондар¹¹, залучати до дослідження та обговорення якомога ширше коло киеворуських пам'яток.

Така професійна підготовка допоможе майбутнім дослідникам не тільки впевнено почуватися в колі колег, а й здобути необхідні навички (skills), які будуть легкоконвертовані у закордонному середовищі. Справді, хотілося б більше дискусії

¹¹ Бондар С.В. Дисертаційні історико-філософські студії духовної культури України XI–XV ст.: наука чи імітація? // Бюлетень ВАК України. – 2006. – №. 5. – С. 5–10; Бондар С.В. До питання про теоретично-методологічне осягнення та принципи дослідження релігійно-філософської спадщини України XI–XIV ст. // Філософські ідеї в культурі Київської Русі. – 2010. – Вип. 3. – С. 61–80; Бондар С.В. Суб'єктивні роздуми про наукові й морально-етичні принципи історика середньовічної української філософії (історико-філософський етос і деонтологія) // Філософські ідеї в культурі Київської Русі. – 2011. – Вип. 4. – С. 8–28.

та співпраці із закордонними колегами. Традиційно близькою в нас є співпраця з колегами із Росії та Білорусі. Але чи багато з нас знають, крім Гарварду, Єлю та, можливо, Кембриджа, колег з інших країн? Навіть серед англомовних, а отже, найбільш доступних, дослідників менше згадуються фахівці з Канади (наприклад, один з найкращих славістів Університету Альберти Петер Ролланд, у якого понад 20 статей та розділів у книгах, присвячених киеворуській та ранньомодерній українській та білоруській літературі¹²; Інститут східнохристиянських студій Митрополита Андрея Шептицького, де, окрім літургійних студій, працюють над англомовними перекладами українських рукописів 15 – 17 ст.) До речі, в Університеті Огайо (The Ohio State University) щодвароки відбуваються літні інститути, присвячені середньовічним слов'янським рукописам (Medieval Slavic Summer Institute)¹³, а в Кембриджі є не просто чудові фахівці-дослідники східноєвропейського Середньовіччя, такі як С. Франклін та О. Певни, а й нещодавно започатковані щорічні лекції та семінари з цієї проблематики, куди приїжджають запрошені фахівці. При цьому, наприклад, рекомендована критична література до курсу Оленки Певни SL2: The History and Culture of Early Rus', окрім першоджерел, включає ось такі книги й посилання¹⁴:

1. Simon Franklin and Jonathan Shepard, *The Emergence of Rus 750-1300* (London, 1996);

2. George Heard Hamilton, *The Art and Architecture of Russia*, Penguin Books (London, 1983), pp. 1–129;

¹² Наприклад, одна з останніх статей: *Peter A. Rolland, History in a Hagiographic Mode: History, Hagiography, Rhetoric, and Metaphor in «The Tale of Vasylo's Blinding» from the Povest' vremennykh let // Paleoslavica. – 2013. – XX. – No.1. – pp. 274–285.*

¹³ <https://rcmss.osu.edu/mssi/about-mssi>

¹⁴ SL2: The History and Culture of Early Rus' <http://www.mml.cam.ac.uk/sl2>

3. Serhii Plokyh, *The Origins of Slavic Nations* (Cambridge, 2006), pp. 1-84;

4. Татьяна Миронова, *Необычайное путешествие в древнюю Русь* (Москва, 1994) — this is an introduction to Old Rus' culture and grammar for children; it reveals the image of Rus' culture that is popularly propagated in Russia and contains a concise grammatical section at the end of the book.

and/or

5. Online Resource — University of Texas, Linguistics Research Center, Old Russian - <http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/oruol-0-X.html>

Як бачимо, жодна праця дослідників з України не входить у цей невеликий перелік «обраних», хоча українсти з Кембриджа, безперечно, знають принаймні істориків-дослідників цього періоду. Це може пояснюватися тим, що більшість згаданих праць написані англійською мовою, але якщо студенти здатні читати українською та російською, то чому б і ні, адже це майбутні українсти, і їх мало б цікавити, що про це пишуть у самій Україні. Тобто відсутність добре налаштованого діалогу та не дуже добра обізнаність фахівців, а як результат — і їхніх студентів, — з працями колег в різних країнах та, взагалі, масштабами досліджень східноєвропейської медієвістики спостерігається з обох боків, і тут не тільки ми повинні «наздоганяти» закордонних колег, але й для них відкривається поле для розширення власних горизонтів та контактів.

Отже, з мого погляду, потреба діалогу як між дослідниками всередині України, так і з зарубіжними колегами є очевидною для забезпечення якості досліджень та подолання викликів, що постають між нами, і усвідомлення такої необхідності буде змушувати нас генерувати нові ідеї. На моє переконання, хорошою нагодою та платформою для такої розмови може стати новий спільний проект, і сучасні інтернет-технології роблять такий задум як ніколи актуальним і здійсненним. Зокрема, пропоную подумати про створення бази даних дослідників Київської Русі у всіх відомих нам країнах. По-перше, це полегшить роботу та

зеконотить час і сучасним, і майбутнім фахівцям, які займатимуться цим періодом. По-друге, ми зможемо мати «постійних представників» та кращі безпосередні контакти для проведення спільних заходів; можна створити теж форум для поточного обговорення, коментування, оглядів (peer-reviews); можна буде домовлятися про переклади та закордонні публікації; створити лист-розсилку (newsletter), щоб вчасно інформувати про новинки у міжнародному масштабі; подавати інформацію про стипендії та гранти, шукати партнетів для спільних проєктів та багато іншого. Гадаю, що наші філософські читання можуть стати ініціатором у цьому питанні.

Vdovyna O. Revisiting the Dialogue between the Researchers of the Ukrainian Middle Ages and the Foundations of Their Professional Work

This polemic essay dwells upon the necessity of a dialogue and an interdisciplinary approach towards the studies of Ukrainian Middle Ages, as a result of the limitations and specific methods of each discipline tackling their subjects, for example history and philosophy. The author expresses her ideas about the ways to secure a high quality and an adequate level of particularly the philosophical studies of the Kyivan Rus' period, as well as possible new initiatives in this direction.

Key words: the Ukrainian Middle Ages, history and philosophy, philosophical studies, professional standards, dialogue.